

Vezérképek, vezérkultuszok a Horthy-korszakban

TURBUCZ DÁVID*

Az első világháború után számos európai államban jelentek meg vezérkultuszok, így Magyarországon is. Nemcsak Horthy Miklós, hanem Gömbös Gyula és Szálasi Ferenc személye körül is kialakultak, míg Imrédy Béla esetében kultikus jellegű reprezentációról lehet beszélni. A kérdés az, hogy milyen hasonlóságok és különbségek mutathatók ki közöttük. E tanulmány célja annak bemutatása, összehasonlítása, hogy a Horthy-korszakban milyen lehetőségek nyíltak a vezérkultusz-építésre hatalmi és ellenzéki pozícióban, különös tekintettel az egyes médiumokhoz való hozzáférés módjaira és korlátaira. A korábbi (részben már publikált)¹ és az új kutatási eredményekre támaszkodva hasonlítom tehát össze a Horthy-korszak fontosabb vezérképeit, vezérkultuszait a tömegkommunikáció szerepe szempontjából.

1. Mi a vezérkultusz?

Dávidházi Péter definíciója szerint a kultusz „beállítódás”, amely „teljes és feltétlen odaadást”, „mindenekfeletti tiszteletet” jelent. Ez a teljesen érzelmi „beállítódás” a kultusz „hívőire” jellemző. A kultusz ezen túl „szokásrend”, rítusok rendszere, harmadrészt pedig „nyelvhasználat”, amely bizonyíthatatlan, cáfolhatatlan, főként magasztaló kijelentésekben „ölt testet”.²

Annak ellenére, hogy a fenti meghatározás egy irodalmi kultusz alapján született, használhatónak tartom a vezérkultuszok kapcsán is. Ekkor egy politikai vagy katonai vezető kultuszáról beszélhetünk, akit a kultusz építői alkalmasnak tartanak a „vágyott állapot” elérésére, illetve így állítanak be.³ Ennek

* Fialat kutató, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

1 Itt főleg a Horthy-kultusszal kapcsolatos publikációimra és a doktori disszertációimra gondolok, amelyekre a 12. jegyzetben hivatkozom. A tanulmány első fele, amely a Horthy-kultusszal kapcsolatos – az összehasonlítás szempontjából releváns – ismereteket tartalmazza, új kutatási eredményeket nem tartalmaz. Ezeknek az összegzésére az összehasonlítás érdekében volt szükséges.

2 DÁVIDHÁZI Péter: *„Isten másodszülöttje”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest, Gondolat, 1989. 5.

3 Ennek elméleti hátteréhez l. Ernst CASSIRER: A modern politikai mítoszok technikája. In: ZENTAI Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. (Szemeszter sorozat) 39–40.

érdekében a képességeinek és tetteinek „felnagyított imaginárius képét hozzák létre”, amit különféle eszközökkel ápolnak.⁴ A vezérkultuszok megjelenésére a politikai hatalom megszerzése előtt is sor kerülhetett. Hatalmi pozícióban természetesen sokkal hatékonyabban megy a kultuszépítés, elsősorban azért, mert a tömegkommunikációs eszközök felett a kultuszépítők befolyással rendelkeznek. A két világháború közötti vezérkultuszok kereteit – ezzel is összefüggésben – elsősorban a politikai rendszerek határozták meg. Például az, hogy milyen mértékű a politikai vagy médiapluralizmus, létezik-e cenzúra, milyen mértékű a média feletti kontroll, van-e lehetőség a hatalmon lévők kritizálására, illetve alternatív vezérkultuszok megjelenésére. E tényezők alapján jól látható, hogy a demokratikus, autoriter és totalitárius rendszerek között eltérő keretek között tudtak megjeleni, ha egyáltalán megjelentek. Mindezekből következően úgy gondolom, hogy

A vezérkultusz egy olyan élő, politikai, katonai, esetleg politikai szerepet betöltő vallási vezető kultusza, akire a követői a vágyott állapot elérésének egyedüli lehetőségeként tekintenek. A vezér személyéről kialakított, a rendkívüli képességeit, tulajdonságait igazoló egyoldalú, szelektíven konstruált imaginárius vezérkép teszi őt alkalmassá a személyéhez kötött vágyak megvalósítására.⁵ A vezérkultusz nem létezhet rítusok nélkül, amelyek a vezérbe vetett hitet, a róla kialakított képet erősítik. Nem tartom viszont lényegesnek, hogy abban hányan vesznek részt, ahogyan azt sem, hogy hányan azonosulnak a vezér kultuszával. A vezérkultusz alapvető funkciója a párt, mozgalom és a hadsereg – esetleg egy katonai alakulat – tagjainak integrálása, mobilizálása mellett az is, hogy pozitív jövőképet nyújtson, legitimálja és stabilizálja a politikai, katonai szervezet tevékenységét, elősegítse annak hatalomra jutását. A hatalom megszerzése után a politikai rendszer legitimációját, stabilitását, a rendszer iránti érzelmi kötődést és a társadalom integrálását hivatott erősíteni.⁶

Kultikus jellegű reprezentációról abban az esetben lehet beszélni, ha nem mutatható ki a kidolgozott vezérkép (maximum kultikus jellegű, túlzó, rendszertelenül előforduló állítások) és/vagy az ezt alátámasztó, erősítő – a vezér személyéhez kötődő – rítusok nem alakulnak ki.⁷

4 ANSSI HALMESVIRTA: Két kultusz Finnországban. Külföldi jótevő és egy hazai felszabadító. Lenin és Mannerheim. *Rubicon*, 2007/9. 55.

5 A vezérképnek természetesen reális elemei is lehetnek, azonban alapvetően egyoldalú konstrukció.

6 A vezérkultusz definíciójával már korábban is foglalkoztam. L. például TURBU CZ Dávid: A sajtó szerepe a Horthy-kultusz építésében. A politikai hatalom elvárásai a magyar állampolgárokkal szemben. In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtó kultúrák közvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014. 100–101.

7 A vezérkultusz-definíció megalkotásakor elsősorban Dávidházi Péter idézett definícióját vettem figyelembe, de igen hasznosak voltak a számomra Apor Balázs javaslatai is. Vezérkultusz-definícióját l. Balázs APOR: Communist Leader Cults in Eastern Europe: Concepts and Recent Debates. In: ANSSI HALMESVIRTA (ed.): *Cultic Revelations: Studies in Modern Historical Cult Personalities and Phenomena*. Jyväskylä–Pécs, [University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Hungarian Studies], 2010. (Spectrum Hungarologicum 4.) 37.; A vezérkultusz jelenségéhez és fogalmához l. még E. A. REES: Leader Cults: Varieties, Preconditions and Functions. In: Balázs Apor et al. (eds.): *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. London, Palgrave Macmillan, 2004. 3–26.

2. A tömegkommunikáció szerepe a kultuszépítésben

A vezérkultusz-építés gerincét a vezérhez kötődő évfordulók vagy rendszeresen ismétlődő, egyéb ritualizált alkalmak jelentik, amikor visszatérő keretek között van lehetőség a vezérkép ápolására és erősítésére.⁸ E rítusokban való részvétel egyaránt lehet közvetlen (személyes) és közvetett (közvetített). A társadalom minden egyes tagja ugyanis nem jelenhet meg egy ünnepi rendezvényen, a médián keresztül azonban lehetővé válik az egyéneket közösséggé integráló ceremoniális tevékenységben történő részvétel. Ez az élmény ugyan közvetített és utólagos, de mégis megkerülhetetlen és hatékony eszköze a kultikus tisztelet erősítésének.⁹

Ez az oka, hogy sikeres és hatékony vezérkultusz-építés nem képzelhető el a politikai hatalom által különböző módon és mértékben vezérelt tömegmédiá nélkül. Ezt hangsúlyozza Jan Plamper, aki meggyőzően érvel amellett, hogy a politikai hatalom célja e vezérkultuszokkal (is) az, hogy – a tömegpolitika megjelenésével összefüggésben – elérje a társadalom egészét, megszólítsa, befolyásolja a társadalmi csoportokat és egyéneket, amihez elengedhetetlen a média alkalmazása.¹⁰ A kultuszépítés során felhasznált eszközök jelentős része ugyanis (például a festmény, bélyeg, tankönyv stb.) nem alkalmas arra, hogy mindenről tájékoztassa azokat, akik a kultuszépítés különféle rendezvényein nem lehettek jelen személyesen. Ezek ugyanis inkább csak néhány üzenet terjesztésére alkalmasak, ami ugyan igen lényeges feladat egy vezérkultusz megalapozása, felépítése és fenntartása szempontjából, azonban ennek mégis csak egy elemét jelentik. A sajtó, a rádió és a filmhíradó ezzel szemben sokoldalúbb forrás, ugyanis ezek közvetítették a vezérképet, másrészt összefoglalták a kultuszépítési alkalmak vonatkozásában fontosnak tartott információkat, beszámoltak arról, hogy ki, mikor, hol stb. ünnepelte a vezért. A személyes tapasztalatok hiánya, vagy éppen ezek korlátozottsága tehát orvosolható a tömegkommunikációs eszközökkel, a média hatásos eszköze (lehet) annak, hogy a társadalom, egy párt vagy egy mozgalom tagjait közösségé integrálja.¹¹

8 A rítusokhoz l. ZENTAI Violetta: Politikai antropológia: A politika antropológiája. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1997. (Szemeszter sorozat) 21.; MURRAY EDELMAN: *A politikai szimbolikus valósága*. Budapest, L'Harmattan, 2004. (Posztmodern politológiák) 18–19.; PAUL CONNERTON: Megemlékezési szertartások. In: ZENTAI Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1997. (Szemeszter sorozat) 65–68., 71–72.; ROGER SILVERSTONE: *Miért van szükség a média tanulmányozására?* Budapest, Akadémiai, 2008. 117–118.

9 Császi Lajos: *A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete*. Budapest, Osiris, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 2002. (Jel-kép könyvtár) 14–15.; SIMONETTA FALASCA-ZAMPONI: *Fascist Spectacle. The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*. Berkeley–Los Angeles–Oxford, University of California Press, 1997. 3.

10 Jan PLAMPER: *The Stalin Cult. A Study in the Alchemy of Power*. New Haven and London, Yale University Press, 2012. (The Yale-Hoover Series on Stalin, Stalinism, and the Cold War). xvii–xviii.

11 Császi (2002): 14–15., 17., 69–70.

3. Kultuszépítés hatalmi pozícióban

3. 1. A Horthy-kultusz¹²

Horthy Miklós vezérkultusza 1919 őszén jelent meg: onnantól kezdve beszélhetünk kidolgozott Horthy-képről, ahogyan a kultuszépítés részét képezték rítusok is.¹³ A korai Horthy-képet már 1919 őszétől közvetítették tömegkommunikációs eszközök, elsősorban a sajtó, de a budapesti bevonulás alkalmából már néma filmhíradó is készült, amit a Fővezérség bemutatott az ország különböző településein.

3. 1. 1. A sajtó

A kultuszépítésben eleinte a dunántúli lapok vettek részt, ezek tudósítottak elsőként Horthy fővezéri útjairól, amelyekre 1919. szeptember 7-e után rendszeresen sor került.¹⁴ Első országos napilapként a radikális jobboldali *Szózat* kapcsolódott be ebbe a munkába.¹⁵ Ez is jelzi, hogy eleinte meghatározó volt a jobboldali radikalizmus szerepe, miután Horthy Miklós a szimbolikus vezetőjüknek tekinthető. A kultuszépítők köre azonban ennél tágabban húzható meg.¹⁶

A politikai és hatalmi viszonyok Horthy Miklós javára történő megváltozásával 1919. november elején, a budapesti bevonulás előtt, majd különösen azt követően a kultusz építésének lehetőségeit kiszélesítette a korabeli tömegkommunikáció. Azután az országos lapok már rendszeresebben foglalkoztak a fővezér személyével, elsősorban a tudósításaikban, ritkábban – főként a *Szózat*

12 Az 1919–1944 közötti Horthy-kultuszhoz l. DÖMÖTÖRFI Tibor: A Horthy-kultusz elemei. *História*, 1990/5–6. sz. 23–26.; ROMSICS Ignác: Horthy-képeink. *Mozgó Világ*, 2007/10. 3–32.; TURBUCZ Dávid: A Horthy-kultusz kezdetei. *Múltunk*, 2009/4. 156–199.; TURBUCZ Dávid: Vezérkultusz és nyilvánosság. Horthy Miklós „országglásának” húszéves jubileuma (1939–1940). *Médiakutató*, 2010/2. 101–122.; TURBUCZ Dávid: Az „országépítő” kormányzó képének megjelenése az 1920-as évek második felében. *Kommentár*, 2011/3. 32–44. (a továbbiakban 2011a); TURBUCZ Dávid: Horthy Miklós hetvenötödik születésnapja. In: GEBEI Sándor–ifj. BERTÉNYI Iván–RAINER M. János (szerk.): „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Eger, Líceum, 2011. 451–464. (a továbbiakban 2011b); TURBUCZ Dávid: Horthy Miklós, az „országgyarapító”. *Kommentár*, 2012/4. 71–80.; TURBUCZ Dávid: Egy államfői utazás kultikus értelmezése. Horthy Miklós római és bécsi útja 1936. november végén. *Korunk*, 2012/11. 82–87.; TURBUCZ Dávid: A vezér két teste: a test szerepe Horthy Miklós vezérkultuszában. *BUKSZ*, 2014/1. 45–49.; TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág, 2014. 231–258. (a továbbiakban 2014b)

13 1919 őszén természetesen a Horthy-kultusz több szempontból sem alakult ki teljes mértékben, több lényeges változásra került sor a későbbiekben, azonban az elméleti részben leírtak alapján már a korszak elején is lehet Horthy-kultuszról beszélni.

14 TURBUCZ (2009): 165.

15 Uo. 167–168.

16 A radikális jobboldal kultuszépítő szerepéhez l. TURBUCZ Dávid: A Horthy-kultusz és a radikális jobboldal (1919–1924). In: CÚTHNÉ GYÓNI Eszter–WIRTHNÉ DIERA Bernadett (szerk.): *Visszatekintés a 19–20. századra. Tanulmányok*. Budapest, ELTE TDI Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 2011. 112–126.

és egyes konzervatív lapok – méltató cikkekben is. A fővárosi bevonulás után a Fővezérség a budapesti szerkesztőségek ellenőrzésében is szerepet kapott.¹⁷ (Az előzetes cenzúra 1921-ig volt érvényben.) Egyre kevésbé lehetett Horthy személyét kritizálni: a kultuszépítés így még ideálisabb körülmények között zajlott. 1920. március 1-je, a kormányzóválasztás után Horthy személye büntetőjogi védelem alá került, a kritika lehetősége még korlátozottabbá vált. Ez a lényeges közjogi változás viszont még nem eredményezte a kultusz közéleti, politikai szerepének érdemi növekedését, hiszen az egy ideig még nem emelkedett állami szintre.

Az 1920-as évek közepéig továbbra is főként a radikális jobboldal tekinthető a kultuszépítés meghatározó aktorának. Ez azonban korántsem volt kizárólagos, miután egyes állami szervek, a helyi hatóságok és az egyházak is szerepet vállaltak. A *Szózat* minden lehetőséget felhasznált a Horthy körüli kultusz ápolására: a kormányzó személyéhez köthető évfordulókon, a vitézavatások és a vidéki utak esetében nemcsak tudósításokat adott, hanem méltatásokat is. Az országos lapok viszont megelégedtek tudósítások közlésével, bár eleinte még ez sem volt általános gyakorlat. A radikális jobboldal a kultuszépítéssel az általa elképzelt új, militarizált Magyarország legitimációját igyekezett szimbolikusan megalapozni. A Horthy-kultusz szempontjából releváns cikkeikben olyan politikai berendezkedés képe rajzolódik ki, amely a vezérelvre épül: Horthyt autokrata vezetőként, „katonai diktátorként” ábrázolták.¹⁸ Méltatásaik azonban tartalmzták a vezérkép általánosabb elemeit is (nemzet atyja, a „magyarok Istene” küldötte stb.). A *Szózat* Horthy-képe tehát meglehetősen markáns politikai tartalommal rendelkezett, ami nem mondható el a kultuszépítésben szerepet játszó többi orgánáról, miután azok elsősorban a vezérkép általánosabb üzeneteit közvetítették.

A Horthy-kultusz állami szintre emelkedésével – a bethleni konszolidáció és a radikális jobboldal fokozatos háttérbe szorulásának eredményeként – a kultusz építésének gerincét az 1920-as évek közepétől a Horthy-évfordulók alkották.¹⁹ Az 1925 előtt nem vagy csak szűkebb keretek között ünnepelt évfordulóról ekkortól az egyházak, a hadsereg, a közoktatás, a rendszerhez hű társadalmi szervezetek és a korabeli tömegkommunikációs eszközök (sajtó, rádió, néma-, majd hangos filmhíradók) segítségével emlékezett meg az egész állami apparátus, a kultusz így még szélesebb rétegekhez jutott el.

Amint elkezdett megszilárdulni a Horthy-ünnepek ritualizált rendje, úgy kezdett nőni az országos lapok kultuszépítő aktivitása. Az 1920-as évek közepétől országos keretek között évről-évre az államfő születés- és névnapját (június 18-a és december 6-a) ünnepelték. A kormányzóválasztás és a budapesti bevonulás napjára országosan csak a tizedik, tizenötödik és a huszadik jubileumo-

17 PÖLÖSKÉI Ferenc: *Horthy és hatalmi rendszere, 1919–1922*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977. 22–30., 75–76.; SIROS Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 28–31.

18 E kép részletes elemzését l. a 6. lábjegyzetben hivatkozott tanulmányomban.

19 Erről részletesebben Turbucz (2011a): 32–33.; Turbucz (2014b): 119–122.

kon emlékeztek.²⁰ Így június 18-a és december 6-a esetén lehetséges a napilapok kultuszépítő szerepének változását, a Horthy-kultusz intenzitásának növekedését vizsgálni.²¹

Eleinte a tudósítások szerepe volt jelentős, néhány évvel később már méltató cikkek is megjelentek. Az országos lapok közül a *Szózat* és a *8 Órai Újság* közölt először méltatást a születésnap alkalmából (1925-ben).²² A következő években a vizsgált lapok többsége is csatlakozott. Az *Esti Kurír*, az *Újság* és a *Népszava* viszont csak az 1930-as évek közepén vagy az évtized második felében cselekedett először hasonlóan, ami elég jól jelzi, hogy az egyes lapok motivációja eltérő volt. Az 1930-as évek második felétől szinte minden napilap rendszeresen közölt méltatásokat Horthy Miklós születésnapjain. A cikkek száma eleinte ingadozott, majd stagnált, míg 1932 után fokozatosan növekedett (1. grafikon): a 21. jegyzetben felsorolt napilapok esetén 1925-ben 19, 1928-ban 24, 1931-ben 14, 1934-ben 25, 1936-ban 39, 1938-ban 75, 1940-ben 51, 1942-ben 90 és 1943-ban 159 cikk jelent meg.²³ A növekedési tendencia a közvetett kultuszépítés kategóriájába²⁴ sorolt cikkekre vonatkozik, mert a közölt méltatások száma az évfordulókon nem emelkedett 1–2 fölé. A névnapokon a lapok eleinte szinte csak tudósításokat közöltek. Itt is a *Szózat* jelent kivételt. 1925 után a radikális jobboldali orgánumot követve elsőként a konzervatív lapok publikáltak mélt-

20 Ezen az évfordulókon a napilapok több oldalas cikkeket számoltak be az évforduló megünnepléséről, mindez tehát jelentős médiavisszhang kíséretében történt. A kormányzóválasztás 10. évfordulóján például 184, míg a 20. jubileum alkalmából 265 cikk jelent meg az elemzett napilapokban (l. 23. l.).

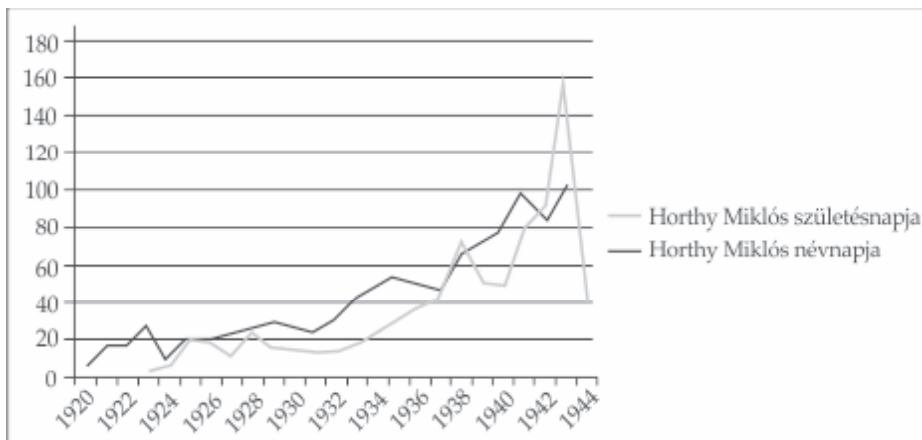
21 Kutatásom során 20 országos napilapra támaszkodtam, amelyeket igyekeztem a politikai orientációjuknak megfelelően reprezentatív módon kiválasztani. Ennek eredményeként az 1919 és 1938 közötti időszakhoz a radikális jobboldali *Szózat*, *Függetlenség*, *Új Magyarország* és *Nemzeti Újság*, a katolikus klérus szócsövének tekinthető, a Központi Sajtóvállalat által kiadott *Új Nemzedék* és *Nemzeti Újság*, a konzervatív irányultságú *Budapesti Hírlap* és a *8 Órai Újság*, a polgári liberalizmus különféle árnálatait képviselő *Pesti Napló*, *Pesti Hírlap*, *Esti Kurír*, *Az Est* és *(Az) Újság*, illetőleg a szociáldemokrata *Népszava* cikkeket elemeztem. Az 1938 és 1944 közötti évek kutatásához kiválasztott napilapok listája, néhány lap megszűnése és a szélsőjobboldal megerősödése miatt, részben módosult. Így a már felsorolt lapok mellett – a *Szózat*, a *Függetlenség*, a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Napló* és *Az Est* kivételével – a szélsőjobboldali *Pesti Újságot*, *Összetartást*, *Magyar-ságot* és *Új Magyar-ságot*, illetve a konzervatív irányultságú *Magyarországot* és *Magyar Nemzetet* kutattam.

22 *Szózat*, 1925. június 18. 1.; *8 Órai Újság*, 1925. június 18. 8.

23 Ezek a cikkek június 15-e és 22-e között jelentek meg. A tanulmányban a Horthy-kultusszal kapcsolatban említett adatok forrása mindenekelőtt a 2014-ben megvédett doktori disszertációm (*A Horthy-kultusz 1919–1944*, Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2014). A felhasznált adatok pontos helyét az egyszerűség kedvéért nem hivatkozom. Néhány esetben azonban – miután az összehasonlítás érdekében az elemzett mintát bizonyos pontokon módosítottam (miután további lapokat is bevontam az elemzésbe) – új adatokat közöltem. A korabeli tömegkommunikációnak a Horthy-kultusz építésében betöltött szerepéről alapvetően a disszertációm alapján írtam.

24 A kultuszépítés szempontjából releváns cikkeket két csoportba osztottam. A közvetett kultuszépítés esetében olyan cikkekről beszélek, amelyek a kultuszépítés alkalmairól tájékoztattak, tehát mások kultikus kijelentéseit közvetítették. A közvetlen kultuszépítés esetén az adott szerkesztőség egészének vagy egy újságírónak az álláspontja jelent meg a napilap hasábjain.

tatásokat,²⁵ majd 1930 után általánosabb lett – egyes baloldali és liberális lapok kivételével (1. grafikon). A '30-as évek közepére alakult ki az a szokás, hogy a napilapok méltatásokat közöltek december 6-a alkalmából. A névnapok esetén 1921-ben 15, 1923-ban 24, 1926-ban 19, 1928-ban 31, 1930-ban 28, 1933-ban 45, 1935-ben 50, 1938-ban 68, 1940-ben 84, 1942-ben 82 és 1943-ban 103 cikk jelent meg.²⁶ Az adatokból jól látható, hogy eleinte ingadozott a cikkek száma, majd az 1930-as évek elejétől elkezdett emelkedni.

1. grafikon
A megjelent cikkek számának alakulása Horthy Miklós
születés- és névnapjain

A lapok kultuszépítő aktivitása terén – eltérő politikai orientációjukból fakadóan – eleinte voltak különbségek, amelyek a '30-as évek második felére lényegében eltűntek. A szociáldemokrata *Népszava* jelent kivételt, amely akkor is visszafogottabban vett részt a Horthy-kultusz ápolásában. Az 1920-as évek közepéig megjelenő *Szózat*on kívül különféle politikai orientációjú lapok csatlakoztak tehát a kultuszépítéshez. A fentiekhez még két megjegyzést szükséges fűzni. Egyrészt azt, hogy az 1920-as évek közepét követően a kultuszépítés egyéb alkalmairól (vidéki utak, vitézavatások, közszereplések, külföldi utak stb.) is tájékoztatót a nyomtatott sajtó. Másrészt, az 1920-as évek végétől a tudósítások nagyobb hangsúlyt helyeztek az ünnepeken elhangzottak összefoglalására és idézésére, valamint a fényképekkel, festményreprodukciókkal illusztrált cikkek is gyakoribbá váltak.

A cikkek száma mellett a vezérkép egyes elemeinek előfordulási arányai is nőttek, ami kiválóan jelezi, hogy a kultusz szimbolikus és közéleti jelentősége

25 L. például *Új Nemzedék*, 1926. december 7. 8.; *8 Órai Újság*, 1927. december 6. 1.; *Budapesti Hírlap*, 1927. december 6. 1.

26 E cikkek december 3-a és 9-e között jelentek meg.

fokozatosan erősödött.²⁷ A kultusz állami szintre emelkedésével a sajtóban, az ünnepi beszédekben és a többi kultuszépítési technika esetén is kialakult egy viszonylag homogén vezérkép, valamint az a ritualizált nyelvhasználat, amelyen keresztül írni és beszélni lehetett róla.²⁸ Ez állandó panelekből, kulcsfogalmakból, a vezérkép elemeiből épült fel, az alkalmazott szókészlet behatárolt és formalizált volt.²⁹ Ez azt is jelenti, hogy a radikális jobboldal politikai víziójával összefüggő üzenetek az 1920-as évek közepén – a konszolidáció miatt – kiestek a Horthy-képből. Felerősödtek viszont a vezérkép általánosabb elemei, amelyek onnantól kezdve domináltak is azt, ami így sokkal inkább eleget tudott tenni integráló funkciójának.

A Horthy-kép több rétegből és elemből épült fel. Az alapréteget a „Novara hőse”, a háborús hős képe alkotta. Lényegében erre épült fel 1919-ben a Horthy-kultusz, azonban ez a korszak egészében fontos üzenet maradt. A következő gondolat azt fejezte ki, hogy a magyarság számára egyedül Horthy Miklós mutatja az utat, ő a nemzet vezére, a nemzet hajójának erős kezű kormányosa, aki sziklákkal, örvényekkel és a viharral dacolva vezeti a magyarságot a „szebb jövő”, a terület revízió felé. Ez az üzenet 1930 előtt még csak kevesebb, mint tíz alkalommal fordult elő a születésnapokon megjelent cikkekben, míg 1939-ben már 26-szor, 1941-ben 90-szer és 1943-ban 243 alkalommal.³⁰ Horthy Miklós megjelenése 1919-ben a politika színpadán az új kezdetet, az összeomlást megelőző „bűnös” korszak végét, az ezzel való gyökeres szakítást jelentette. Ezt gyakran a „feltámadás” és „újászületés” szavakkal írták le. 1930-ban 132, 1940-ben már 220 alkalommal használták az újságírók ezt az elemet. Horthy Miklóst a „magyarok Istene” küldöttjeként ábrázolták, akit azért választott ki a „nemzetiesített” Isten,³¹ hogy 1919-ben „megmentse” a magyarokat („nemzetmentő”), majd felépítsen egy új országot („országépítő”) és visszaszerezze a háború után elveszített területeket („országgyarapító”). A kormányzó történelminek nevezett tetteit e jelzőkkel foglalták össze a kultuszépítők. Ez jelezte, hogy a korszak eredményeit – Horthy tényleges szerepétől függetlenül – elválaszthatatlannak nevezték a személyétől, így a vezér nélkülözhetetlenségét sugallták.

A vezérkép külön rétege mutatta be a vezér és a vezetettek közötti, szétszakíthatatlannak beállított kapcsolatot. Eszerint a nemzet olyan család, amelynek gondoskodó feje Horthy. A nemzet „fiai” és „leányai” ragaszkodnak hozzá, követik őt, mert a napi politikai csatározások felett áll, a közösség érdekeit követi. Emiatt – a kultikus interpretáció szerint – az évfordulókon a nemzet

27 A Horthy-kép részletes elemzésére e tanulmányban nincs mód és ez ráadásul nem is indokolt. Ez az oka, hogy a töménytelen mennyiségű sajtóanyagból itt csak egy idézet olvasható. A vezérkép részletesebb bemutatásához és elemzéséhez l. a 12. jegyzetben hivatkozott szakirodalmat. L. például TURBUCZ (2014b).

28 Az egyes napilapok közötti különbségek viszonylag minimálisnak tekinthetők.

29 Vö. VÉR Eszter Virág: Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezhelyei tükrében 1898–1914 között. *Budapesti Negyed*, 2006/2. 129., 139–140.; CONNERTON (1997): 72–75.

30 Növekedési tendencia figyelhető meg a névnapokon közölt cikkek esetében is.

31 A „magyarok Istene” motívumához l. GERŐ András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, Polgart, 2004. 289–297.

egésze ünnepelte a „bölcs” vezért, a magyar emberek kifejezték a hálájukat és a hódolatukat. A születés- és a névnapok alkalmából publikált cikkek esetében is nőtt a vezérkép azon elemének előfordulási aránya, amely szerint a nemzet bensőséges keretek között ünnepli gondoskodó vezérét: 24 (1928), 52 (1932), 87 (1937), 144 (1940), 211 (1943).

A hivatalosnak tekinthető Horthy-kép illusztrálására elegendő egyetlen idézet, amely Herczeg Ferenc, az elismert író egyik vezércikkből származik.

„A kormányzó ma az a központi erő, amely egyensúlyban tartja a magyar életet. A gyémánttengely, amely körül az ezeréves gépezet forog. A torzsalkodó osztályokat és pártokat az ő tekintélye fűzi nemzeti egységbe. A dolgozó polgár benne látja a rend és a biztonság legfőbb őrét. A patrióták tőle remélik a nemzeti vágyak kielégítését. A hadsereg minden katonája az ő személyéhez ragaszkodik mindhalálig. Benne a hitetlenek is kénytelenek hinni, az állhatatlanok is kénytelen megállapodni. Nélküle a magyar tömegek sem a jelent, sem a jövőt nem tudják elképzelni. Aki hisz a történelmi események belső logikájában, az elképzelhetőnek találja, hogy Horthy Miklós azért harcolta végig, mint győzhetetlen admirális a világháborút, hajóágyúk bömbölése mellett azért lett a tengerek leggendás hőse, hogy fölényes tekintéllyel léphessen fel Magyarországon, ha majdan út a végzet órája. Miután elévülhetetlen dicsőséget szerzett a Monarchia nagy háborújában, az 1919-ik évi november tizenhatodikán bevonult Magyarország nemzeti történetébe [...]. Valljuk be: ez nekünk, a proletárdiktatúra porba gázolt magyarjainak, akik láttuk a bevonulást, olyan szent és boldogító élményünk volt, mintha Csaba vezér lovasai ereszkedtek volna le a csillagos égboltról, hogy segítségük az elárvult magyarságot. Magyarország akkor romhalmaz volt, Budapest városa erkölcsi mocsár. [...] Soha még nép nem érezte annyira a kitagadottság és árvaság egész keserűségét. [...] Semmije sem maradt az országnak, csak egy maréknyi, ragyogószemű, fiatal katonája, aki fanatikus hittel követte Horthy Miklós csillagát és a szuronyai hegyén hozta vissza a nemzet elveszett becsületét. [...] Bizonyos, hogy nehéz útján a nemzet sohasem jut el oda, ahol ma tart, ha a Gondviselés nem küldi el a döntő pillanatban az arravaló vezért. Horthy Miklós fényes és diadalmas megjelenése a magyar éjszaka legsötétebb órájában arról győzhet meg minket, hogy a nemzet még nem végezte el történelmi küldetését [...]. A nép, ha Horthy Miklóst látja, mintegy aranytükörben nézi önmagát. A saját faji vonásait látja az arcán és érzi, hogy joggal lehet büszke a fájára”.³²

A Horthy-kultusz terjesztésére tehát ideális körülmények között kerülhetett sor. Azt pontosan sajnos nem lehet rekonstruálni, csak megbecsülni, hogy a korabeli társadalom mekkora részét lehetett elérni a sajtón keresztül.³³ E tanulmánynak nem a befogadás, a hatás kérdésének vizsgálata a célja, hanem az, hogy bemutassa, hogy az egyes vezérképek milyen keretek között jelenhettek meg a médiában.

A Horthy-kultusz esetén a korszak végén (1938–1943) között még további kedvező változásokra került sor. A kormányzat a kedvezőtlen nemzetközi [má-

32 *Új Idők*, 1939/46. sz. (XLV.) 599–600.

33 Sáros Balázs: Média, medialitás és a külpolitikai gondolkodás alakulása. In: Pritz Pál (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 134–136., 147.; Sáros Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Budapest, Argumentum, 2011. 81–85.; Hámosi Péter: Kísérlet egy „propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. *Századok*, 1997/2. 353., 369.

sodik világháború] és belpolitikai változásokat [jobbbratolódás, a szélsőjobboldal megerősödése] ugyanis e vezérkultuszon keresztül is ellensúlyozni kívánta.³⁴ A szélsőjobboldal megerősödésének részeként újabb vezérkultuszok is megjelentek. Ez is magyarázza – a revíziós sikereken túl –, hogy miért emelkedett az országos lapok kultuszépítő aktivitása, illetve a vezérkép egyes elemeinek előfordulási arányának 1938 után (1. grafikon). A sajtó 1938 utáni államosítása, az előzetes cenzúra 1939. szeptemberi bevezetése, a sajtóirányítás átalakítása³⁵ tovább kedvezett a kultuszépítés folyamatának: a hatalom birtokosai a korábbi gyakorlathoz képest közvetlenebbül, nyíltabban kezdték foglalkozni a kormányzó médiabeli reprezentációjával.³⁶

3. 1. 2. A rádió és a filmhíradó

A korszakban, annak ellenére, hogy a rádió és a filmhíradó is a tömegkommunikáció részévé vált, a sajtót tekintették az elsőszámú közvélemény-formáló eszköznek.³⁷ A médiával foglalkozó kortársak, szakemberek úgy gondolták, hogy a közvélemény jóval hatásosabban befolyásolható a nyomtatott sajtón, mint a rádión és a filmekben keresztül.³⁸

A politikai elit jelentős része eleinte nem tekintett propagandaeszközként a műsorait 1925 novembere óta sugárzó rádióra.³⁹

Ezzel is magyarázható, mint a 2. grafikon jelzi, hogy a rádió⁴⁰ nem töltött be 1938 előtt jelentős szerepet a Horthy-kultusz építésében, különösen a kormányzó születésnapjain.⁴¹ Az egyes médiumok szerepe természetesen nem vagy csak nehezen vethető össze az eltérő lehetőségeik miatt. Azonban az a tény, hogy egy adott évfordulón a rádió (vagy a filmhíradó) foglalkozott-e az ünnepségekkel, sok mindent elárul arról, hogyan kezelte a hatalom a médiumokat. A kormányzóválasztás és a budapesti bevonulás jubileumai esetén a kiemelt évfordulók (1930, 1934) volt szerepe a rádiónak. Horthy névnapjainak ünnepléséhez 1927 után rendszeresen hozzájárult e médium, igaz, az ünnepi műsorok száma évente nem volt több 1-2-nél. A rádió élőben közvetítette a Magyar Nemzeti

34 TURBU CZ (2010): 101.

35 Mindehhez l. SIPOS (2011): 209–239.

36 A sajtóirányítás és a Horthy-kultusz kapcsolatához l. például Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 428. MTI „könyomatos” hírek, d/6) sorozat, Pro domo, 1929–1944. 1940. január 15. 1., 1940. május 1. 1., 1941. június 27. 2., 1943. június 16. 1., június 21. 1., június 25. 4.; MÁRKUS et al. 1975: 157–160., 390., 399.

37 HÁMORI (1997): 352.

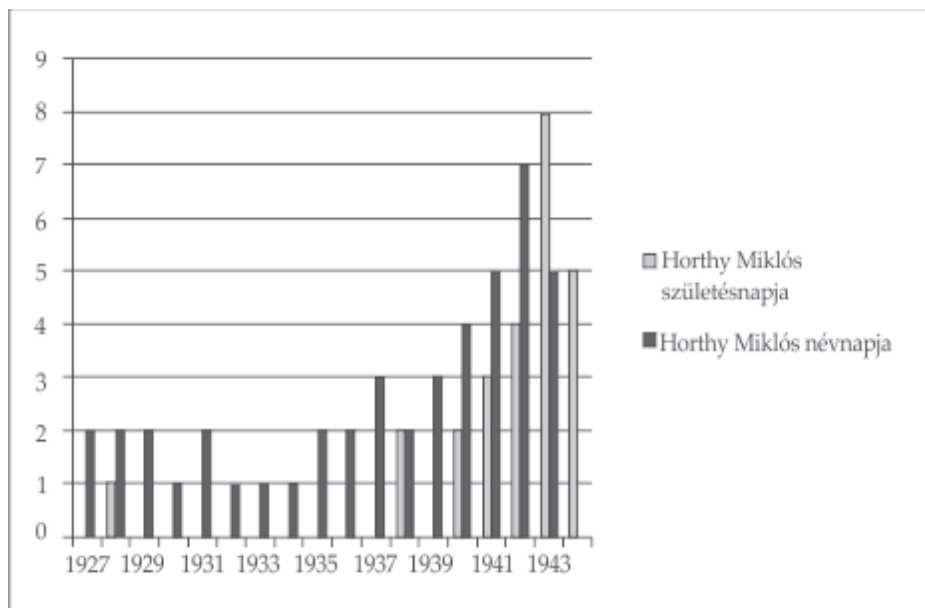
38 SIPOS (2011): 68–71.

39 ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. I. köt. Budapest, Polgart, 2000. 142.

40 A *Nemzeti Újság* rádióműsora alapján. A híreket nem tartalmazza a grafikon. A kormányzó születés- (június 15–22.) és névnapja (december 3–9.) esetében a napilapoknál is alkalmazott időkezelést használtam.

41 Miután a tendenciák az évről-évre ünnepelt évfordulók esetében mutathatók be, így a kormányzóválasztás és a budapesti bevonulás évfordulóira vonatkozóan a rádió és a filmhíradó esetében sem ismertetek adatokat.

Diákszövetség Operaházban rendezett Miklós-napi díszelőadását.⁴² Ezen kívül, igaz nem minden évben, névnapi köszöntések is elhangzottak.⁴³ 1937-ben zenés ébresztő is igyekezett hozzájárulni az ünnepi hangulat megteremtéséhez.⁴⁴

2. grafikon

Horthy vezérkultusza szempontjából releváns rádióműsorok száma (1927–1943)

Az 1930-as évek második felében megtörtént a rádió szerepének átértékelése. A revíziós bevonulások alkalmából élő helyszíni közvetítést adtak, amely a sajtó tudósításaihoz hasonlóan hozzájárult az „országgyarapító” epitheton orians elterjedéséhez.⁴⁵ 1938 után a születésnapi és a névnapi műsorok száma is emelkedett: június 18-án 2–8, december 6-án 3–7 között mozgott ez az érték. A műsorok között élő közvetítések, zenés ébresztők, katonadalok és indulók hangzottak el.⁴⁶ Kiemelhetők a miniszterelnöki rádióbeszéddek, amelyek a kormányzó születésnapján hangoztak el.⁴⁷

42 L. például 8 *Órai Újság*, 1934. december 8. 2.; MNL OL K 428. a) sorozat, Napi tudósítások, 1920–1944. [a továbbiakban: MNL OL K 428. a)] 1937. december 6. 32.

43 L. például *Nemzeti Újság*, 1927. december 4. 16., 1928. november 30. 22., 1929. december 6. 12.

44 Uo. 1937. december 7. 4.

45 L. például MNL OL K 428. a) 1938. november 9. 41.; MNL OL K 428. p) 1938. november 10. 1.; MNL O K 615. 79. csomó 1940. szeptember 6. 36., 230.; Szász Zoltán: A Magyar Rádió a második világháborúban (1939–1944). In: FRANK Tibor (szerk.) *Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1975. 172.

46 Horthy Miklós hetvenötödik születésnapjához l. TURBUCZ (2011): 459–460.

47 L. például MNL OL K 428. a) 1941. június 18. 28–29.; *Pesti Hírlap*, 1943. június 19. 1.

A rádión keresztül csak a kultuszépítés fő eseményeiről értesülhettek a kortársak, miután a hírekben nem volt mód mindenről részletesen beszámolni. Élő közvetítésre viszont egyedül a rádió volt képes, ez tette otthonról követhetővé az istentiszteleteket, miséket, egyéb ünnepségeket. Az élő közvetítések aránya a korszak végén csökkent, a felvételtől sugárzott műsorok száma emelkedett.

Ahogy a sajtó, úgy a rádió hírekkel történő ellátása is elsősorban az állammal szerződéses viszonyban álló Magyar Távirati Irodán keresztül történt. Ezek a hírek így cenzúrán estek át.⁴⁸ 1939 őszén új hírperiódust vezettek be, ami alapján a rádió napi kilenc alkalommal sugárzott híreket. Ezt követte a sajtószemle 1941-től.⁴⁹ A rádió híreiben néhány mondat hangzott el a különféle évfordulós eseményekről, továbbá időnként kiemelték a beszédekből, ígérde-
tésékből néhány fontosabbnak tekintett gondolatot.⁵⁰

A Magyar Film Iroda (MFI) által készített filmhíradókat 1925 után volt kötelező vetíteni a mozikban.⁵¹ Szerepük a Horthy-kultusz építésében 1938 után nőtt meg.⁵²

Hangos filmhíradókat időnként 1938 előtt is vetítettek a kormányzói évfordulókon, de rendszeresebben erre csak 1938 után került sor. Ennek ellenére voltak olyan évek, amikor egy évfordulón elmaradtak az ünnepi bejátszások (3. grafikon). Ez a médium így nem volt állandó eszköze a kultusz építésének. Horthy 1931 és 1944 között 346 alkalommal tűnt fel a filmhíradókban. A kultusz szempontjából releváns bejátszások száma 81. Az első bécsi döntés előtt készített bejátszások többsége az államfő külföldi útjaival foglalkozott (1936–1938 között). Ezek az éljenző tömeg, a ritmikus éljenzés bemutatásával a kormányzó nemzetközi elfogadottságát, népszerűségét voltak hivatottak alátámasztani. Hasonló a célt igyekeztek elérni a revíziós bevonulások után sugárzott filmhíradó-részletek is, amelyek a hazai népszerűség „bizonyítékaiként” szolgáltak.⁵³ Horthy Miklós nevének skandalálása összesen 9 bejátszásban volt hallható, ebből 7 a revíziós bevonulásokról adott hírt. 1938 után az évfordulós bejátszások elsősorban június 18-ával, a kormányzó születésnapjával foglalkoztak.⁵⁴ Átfogó tudósítást az adott jubileumról nem adtak, annak fontosabb vonatkozásairól tájékoztattak. Időnként

48 STIER Miklós: Rádió és politika az 1930-as években. In: FRANK Tibor (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből 1925–1945*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1975. 124–127.; ORMOS (2000): 612., 702–704., 707.

49 Szász (1975): 155–156., 168–170., 178–181., 188–189., 192.

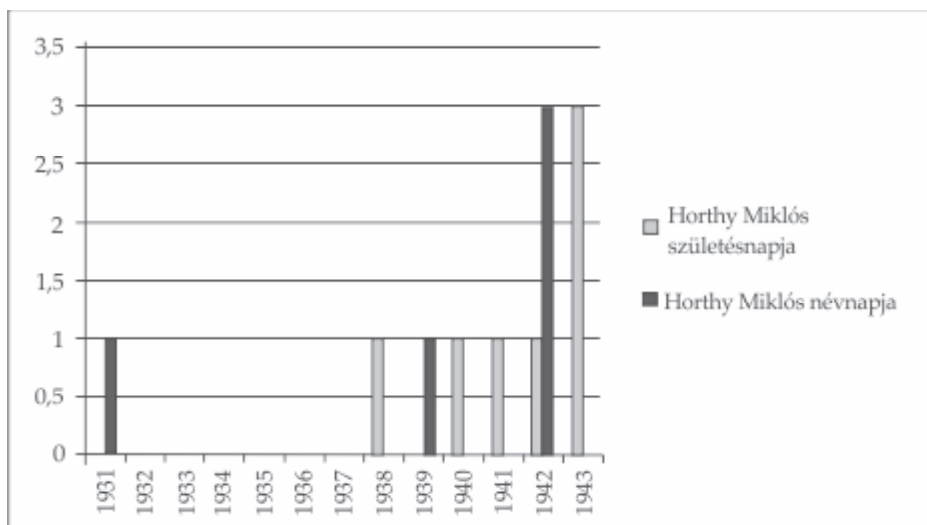
50 A rádió hírei az egyes évfordulókról és az ehhez kapcsolódó sajtószemle dátum szerint kutatható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL K 615. Magyar Rádió és Telefonhírmondó Rt. Műsoranyag).

51 SIPOS (2011): 75.

52 Az alábbi grafikont a Filmhíradók Online honlap (<http://filmhiradokonline.hu/>) alapján készítettem el.

53 L. például Magyar Világhíradó: 768/10., 864/3–5. A filmhíradók megnézhetőek az 52. jegyzetben említett honlapon.

54 L. Magyar Világhíradó: 1008/1., 1009/10., 1011/1.

3. grafikon

Horthy vezérkultusza szempontjából releváns filmhíradó-bejátszások száma (1931–1943)

felidéztek a múlt meghatározó eseményeit. Ez a megállapítás a többi évforduló alkalmából vetített filmhíradóra is igaz.⁵⁵

A korabeli filmhíradók egymáshoz nem kapcsolódó hírekből álltak, így a különkiadásoktól eltekintve nem alkottak összefüggő történetet. Ezek egyikét az államfő hetvenötödik születésnapja alkalmából vetítették az ország különböző pontjain.⁵⁶ Az ünnepi szám 26 perc hosszúságú volt, Herczeg Ferenc működött közre narrátorként, ő írta a vezérkép lényeges elemeit tartalmazó narrációt. Az ünnepi film központi üzenete az volt, hogy Horthy megkerülhetetlen szerepet tölt be a nemzet életében. A korszak eredményeit kivétel nélkül az ő sikereként magyarázta Herczeg, amit az is hivatott volt alátámasztani, hogy a vezér – összhangban a narrációval – igen gyakran volt látható a filmben.⁵⁷

A sajtó, a rádió és a filmhíradó jól kiegészítette egymást, különösen a korszak végén, de látható, hogy a kultuszépítésben a sajtónak volt meghatározó szerepe. Ami azt is jelzi, hogy a hatalom birtokosai korlátozottan ismerték fel az új tömegkommunikációs eszközök, különösen a filmhíradó jelentőségét.

3. 2. A Gömbös-kultusz

1932 és 1936 között Magyarországon egyszerre volt vezérkultusza a miniszterelnöknek és a kormányszónak, azonban ez a két kultusz, annak ellenére,

⁵⁵ L. például Magyar Világhíradó: 836/9.

⁵⁶ *Újság*, 1943. június 17. 5.; MNL OL K 612. Magyar Országos Tudósító, a) sorozat, 1929–1944. 1943. június 16. 3.

⁵⁷ Magyar Világhíradó 1943: 1008/1.; TURBUZ (2011b): 460.

hogy mindkét személy hatalmi helyzetben volt, eltérő feltételek között létezett. Gömbös hatalma függött a kormányzótól, ami a kultuszépítés korlátaira is hatással volt.⁵⁸

A Horthy-kultusz építésére, mint láhattuk, szinte minden lehetséges színtéren sor került. Ezzel szemben Gömbös Gyula kultuszának elsődleges terepe a kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja volt, de a Társadalmi Egyesületek Szövetsége is szerepet vállalt benne.⁵⁹ A NEP működése a vezérelvre alapozódott.⁶⁰ A pártdokumentumok gyakran hivatkoztak a Vezér (ezt a szót mindig nagybetűvel írták) akaratára, kimagasló – szinte már emberfeletti – képességeire és tetteire.⁶¹ A Vezérnek való alárendeltséget fejezték ki a párttagok belépési nyilatkozatai és a Gömbös által kinevezett pártvezetők nyilatkozatai.⁶² Mindez beavatási (átmeneti) rítusként funkcionált.⁶³ A miniszterelnök országjáró útjai mellett a pártszervezés egyéb alkalmai, így a vidéki zászlóbontó rendezvények is lehetőséget adtak a kultikus tisztelet ritualizált kifejezésére. Ráadásul a zászlóbontó gyűlések programját, sőt, az elhangzott beszédek szövegét is központilag – az Országos Központ propagandaosztályán – határozták meg.⁶⁴

A pártszervezés kiemelt eseményeivel természetesen foglalkozott a média, elsősorban a pártsajtó. 1933. június 14-én Gömbös Gyula kormányfő Egerben vett részt a NEP helyi szervezetének megalakulásakor tartott ünnepségen. A főispán a rendezvény elején vezérként szólította meg őt. Az ünnepség végén a helyi szervezet vezetői fogadalmat tettek, hogy „a vezért, Gömbös Gyula miniszterelnököt a nemzeti munkaterv végrehajtásában mindenkor hűséggel követik”.⁶⁵ Mindez a *Függetlenség* tudósításában is szerepelt.⁶⁶ A rádió élő közvetítést a rendezvényről nem adott, de a hírekben esetleg megemlíthették.⁶⁷ A pártszervezés bizonyos rendezvényeiről a filmhíradók beszámoltak. Kormány-

58 Gömbös Gyula vezérkultuszához l. GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Budapest, Vince, 2001. 262–265.; GÖMBÖS Gyula: Válogatott politikai beszédek és írások. Szerk., utószó: Vonyó József. Budapest, Osiris, 2004. 741–743.; Vonyó József: Ki volt a vezér? Horthy és Gömbös: két kultuszteremtés Magyarországon. *Múlt-kor*, 2011/ősz. 94–97. Ezúton is köszönöm Vonyó Józsefnek a Gömbös-kultusszal kapcsolatos tanácsait, javaslatait.

59 L. például *Nemzeti Figyelő*, 1935. október 6. 3.

60 Vonyó József: Másolta-e Gömbös Mussolinin vagy/és Hitlert? In: Vonyó József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944. (Tanulmányok, dokumentumok)*. Pécs, Kronosz, 2012. 188–195.; *Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai (1932–1939)*. Összeáll., szerk., bev. és jegyz.: Vonyó József. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1998. 57.

61 A NEP dokumentumainak Gömbös-képéhez l. *Gömbös pártja* (1998): 105–107., 117., 123–129., 163–167., 173–175., 201., 227.

62 *Gömbös pártja* (1998): 98–100., 104.; Vonyó József: Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Budapest, Osiris, 2009. 270–271.

63 A Horthy-kultusz esetében a vitézavatások töltötték be hasonló funkciót. Miután Horthy Miklós nem volt pártpolitikus, így a Gömbös-kultusz építésének egyes eszközei a Horthy-kultuszban nem találhatók meg.

64 *Gömbös pártja* (1998): 104–107.; 123–124.

65 MNL OL K 428. a) 1934. június 14. 27., 33. Az idézet a 33. oldalon olvasható.

66 *Függetlenség*, 1933. június 15. 5.

67 Uo. 1933. június 14. 6.

főként Gömbös összesen 62 filmhíradó-bejátszásban látható, ezek közül 26 kapcsolható a kultuszához.⁶⁸ A pártszervezéssel összesen 3 bejátszás foglalkozott, amelyek az irányt mutató vezér képét erősítették,⁶⁹ míg az éljenző, zászlókat lengető tömeg látványa a vezér elfogadottságát, népszerűségét volt hivatott alátámasztani.⁷⁰ Az 1933. novemberi fővárosi zászlóbontásról szóló bejátszásban a „nemzeti egység vezérének” nevezték Gömbös Gyulát, aki a rendezvény helyszínén (a térbeli elrendezés miatt) valósággal az őt hallgató tömeg fölé magasodott. Ez a kultusz teremtésének egy fontos vonatkozása.⁷¹ A kormányzó és a miniszterelnök filmhíradó-szerepléseiből látható, de erre mutatnak rá a beszédek is, hogy a vezéri allűrök Gömbösre és nem Horthyra voltak jellemzőek.⁷²

Gömbös Gyula hatalomra jutásának évfordulója (október 2.) – nem pedig a születés- és a névnapja – töltött be fontos szerepet a kormánypárton belüli vezérkultuszában.⁷³ Az eredetileg családi ünnepek – ellentétben a kormányzó kultuszával – tehát az ő esetében nem jutottak politikai szerephez. Az évfordulós ünnepségekről szóló tudósítások elsőszámú forrása az MTI volt, de időnként a napilapok saját tudósítókat is kiküldtek.⁷⁴ Az október 2-i ünnepségekről a filmhíradó egyszer sem számolt be, ahogyan – feltételezhetően – a rádió sem adott közvetítést.⁷⁵ A rádióban az egyetlen évfordulós műsor a miniszterelnök rádióbeszéde volt 1934. október 2-a alkalmából.⁷⁶ Ez világosan mutatja, hogy a miniszterelnök a rádiót is használta imázsa alakítására, míg Horthy évfordulóin egyszer sem mondott rádióbeszédet. (Hivatalba lépésekor szintén rádióbeszédben fordult Gömbös a nemzethez. Ennek végén be is jelentette, hogy „Vezérként állok előttetek!”).⁷⁷ Egyéb ünnepi rádióműsor 1933–1936 között október 2-án nem volt.⁷⁸ Az évfordulón a nyomtatott sajtó jóval jelentősebb szerepet játszott. Gömbös Gyula hivatali ideje alatt az évfordulón (október 1-e és 4-e között) megjelent cikkek száma így változott: 12 (1933), 36 (1934), 37 (1935), 24 (1936).⁷⁹ Gömbös hatalomra kerülésének évfordulóiról szinte mindegyik napilap írt, főként tudósított (4. grafikon). A beszámolóik nagy részének ritkán volt érdemi kultikus tartalma. Ugyanazt a 13 lapot elemeztam, mint a Horthy-kultusz esetében, természetesen csak az 1933

68 Közülük 13 a külföldi útjaival foglalkozott, amelyek közvetetten a miniszterelnök nemzetközi elfogadottságát és a sikeres külpolitikáját igyekeztek sugallni.

69 Magyar Világhíradó 1932: 459/4.

70 Magyar Világhíradó 1932: 460/4.

71 Magyar Világhíradó 1933: 508/4.

72 Vonyó (2011): 96.

73 Az évfordulós rendezvényekhez l. például *Új Magyarország*, 1935. október 4. 3.

74 MNL OL K 428. a) 1933. október 1. 4–5., 1935. október 2. 20.

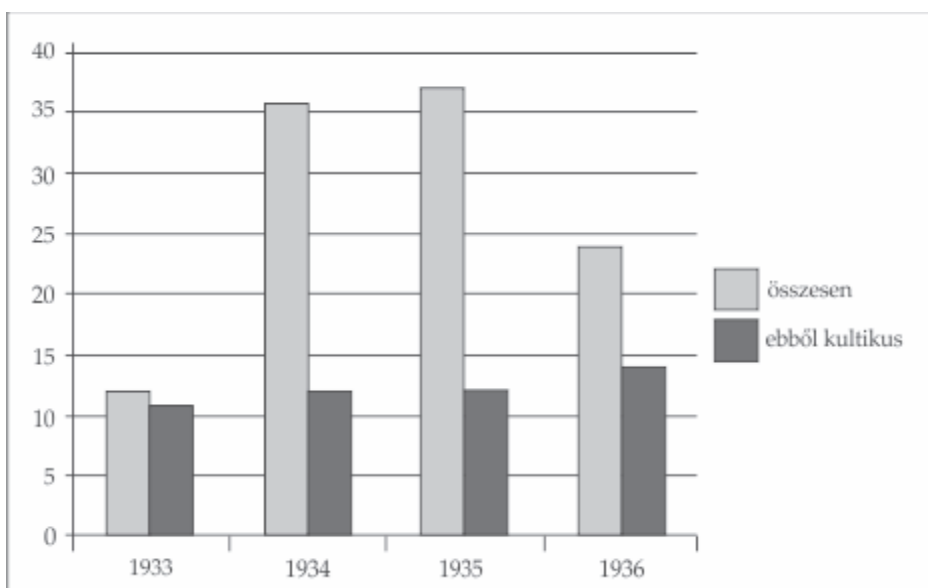
75 A rádió 1932–1936 közötti hírányaga nem kutatható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL K 615.), így csak feltételezni lehet, hogy a hírekben említésre kerültek ezen események.

76 *Nemzeti Újság*, 1934. szeptember 30. 28.; Az október 1-jén este elmondott beszéd elolvasható GÖMBÖS (2004): 619–637.

77 GÖMBÖS (2004): 385.

78 L. ehhez a *Nemzeti Újság* releváns rádióműsor mellékleteit.

79 A cikkek közé kizárólag az évforduló miatt megjelentek tartoznak, így a kultikus vagy kritikus hangvételűek és az egyszerű tudósítások is. A vizsgált napokban Gömbös Gyuláról természetesen ennél jóval több cikk jelent meg, azonban ezek nem kapcsolódtak az évfordulóhoz.

4. grafikon

A megjelent cikkek számának alakulása október 2-a alkalmából

és 1936 közötti időszakra vonatkozóan.⁸⁰ Ezek közül 12 közölt kultikus tartalmú cikkeket az említett Horthy-évfordulókon. Ezzel szemben október 2-a alkalmából csak 3: a *Függetlenség*, a *Nemzeti Figyelő* és az *Új Magyarország*. Mindhárom lap a Gömböst támogató sajtótermékek közé sorolható.

Az összes megjelent cikknek így tehát csak egy része volt kultikus tartalmú. Látható, hogy a számuk viszonylag kiegyenlített volt, 11-14 között alakult. Az, hogy egy adott évben e lapok hány cikket közöltek, váltakozott. A *Nemzeti Figyelő*ben 1933-ben 8, 1934-ben már csak 2 cikk jelent meg, míg a *Függetlenség* hasábjain 1933-ban 3, 1934-ben már 6 cikk volt olvasható. A cikkek között méltatásokat, verseket, életrajzi visszatekintéseket találunk, amelyeket időnként fényképek illusztráltak. Ezen írásokból, ahogyan a NEP már említett dokumentumaiból is, olyan vezér képe rajzolódik ki, aki ösztöneire hallgatva, a néhez körülményektől függetlenül mindent megtesz a nemzet felemelkedéséért, „megmentéséért”, akit az Isten küldött, hogy az egységbe forrasztott nemzetet a „szebb jövő” (egy mitikus vízió) felé vezesse. Az általa mutatott irányt az egyetlen helyes útnak, míg őt az egyetlen személynek nevezték, aki képes megoldani a nemzet problémáit. Ez a vezérelv lényege. A méltatások hangsúlyozták, hogy a nemzet felismerte a miniszterelnökben a hivatott vezérét.⁸¹ A *Nemzeti Figyelő* a következőképpen méltatta 1935 októberében a kormányfőt a TESZ tisztelgő felvonulásáról tudósító cikkében:

80 L. a 21. lábjegyzetet.

81 A vezérkép elemzéséhez l. Vonyó (2012): 190–193.

„Magyarok! Zúg az élet harsonája felettünk. Eljött, akit vártunk: a vezér, kinek erős szava mutatja az utat az élet, a feltámadás felé. Van-e ezen a megmaradt ősi földön csak egy ember is, aki ne akarná, ne sóvárogná a magyar feltámadást? Szorítsuk meg ezt a becsületes, meleg, fáradhatatlanul csak értünk dolgozó vezéri kezét. [...] Fogadjuk meg, hogy magyar szívünk teljes hűségével követjük őt [...]. Benne, aki a magyar lelkiség élő megtestesülése, soha meg nem csalatkozhatunk. Némuljon el minden kételkedés, félre a gyáva kishitűséggel, szűnjön meg a felelőtlen bírálgatás, jöjjön a bizalom, az engedelmesség, a munka korszaka. Csak egyet akarjunk, amit őt, a vezér is akar: magyar feltámadást”.⁸²

A több elemből felépülő vezérképen belül lényeges hangsúlyt kapott Gömbös kormányfóként elért sikereinek hangsúlyozása. A propaganda egyáltalán nem kiegyensúlyozottan, hanem a kultuszépítés céljai szerint értelmezte a kizárólag a miniszterelnököknek tulajdonított eredményeket, amelyek a vezérkép többi, fiktív vagy éppen egyoldalúan értelmezett elemének igazolására szolgáltak.⁸³

Látható, hogy a kormányzó és a miniszterelnök köré felépített vezérkép elemei között feltűnő hasonlóságok voltak, ami azzal magyarázható, hogy esz-köztárunk is hasonló volt. Azonban eltérő keretek között léteztek, így egyenlőségjel sem tehető közéjük.

Az eltérések egyik oka a kultikus tartalmú cikkek száma, illetve a vezérkép elemeinek előfordulási arányai közötti különbség.⁸⁴ A Gömbös-kép ugyanis a korabeli sajtóban ritkábban fordult elő,⁸⁵ hiszen ennek építésében jóval kevesebb lap vett részt. A közbeszédet a Horthy-kép sokkal inkább meghatározta. A másik ok az, hogy a Gömbös-kultusz inkább azonosítható a jobboldali diktátorkultuszokkal, mint a korábbi uralkodókultuszok modernizált változatának tekinthető vezérkultuszokkal, amelyek közé a Horthyé is sorolható. A Gömbös- és a Horthy-kép tartalma közötti eltérések szintén erre vezethetők vissza: az előbbinek alapvető eleme volt a vezérelv, így az ezzel összefüggő üzenetek voltak meghatározóbbak. A vezérelv a Horthy-kultusz esetén a korszak elején

82 *Nemzeti Figyelő*, 1935. október 6. 3.

83 A miniszterelnököt támogató sajtó Gömbös Gyula-képéhez l. például *Függetlenség*, 1933. október 1. 1. és 3–4., 1934. október 2. 1–4., október 3. 2., 1935. október 3. 1., október 4. 3.; *Új Magyarország*, 1934. október 2. 3.; *Nemzeti Figyelő*, 1933. október 8. 1., 1934. október 6. 7., 1935. október 6. 3., 1936. október 11. 1. A *Nemzeti Figyelő* sokkal inkább törekedett a Gömbös-kép terjesztésére.

84 Igaz, hogy ezeket nehéz összevetni, mert eltérő jellegű évfordulókról van szó. Más lenne a helyzet, ha Gömbös születésnapját is ünnepelték volna rajongó kortársai. A részletes összehasonlítás egyik módja lehetne, hogy a *Függetlenség* és az *Új Magyarország* hasábjain megjelent cikkek számát és az e cikkekben közvetített vezérkép elemeinek előfordulási arányait összehasonlítsam a Horthy- és a Gömbös-kép esetén is. A *Függetlenség* esetében az látható, hogy június 18-a és október 2-a alkalmából közel azonos számú cikk jelent meg (2–5 cikk), december 6-án viszont több (5–8 cikk). Ez arra mutat rá, hogy a Horthy-kultusz valamivel meghatározóbb volt e napilap hasábjain is. Ez releváns összehasonlítás lehet, azonban ennek a tanulmánynak nem ez a célja, hanem az, hogy bemutassa, miként tudták az egyes Horthy-kori vezérkultuszok építői használni a médiát. Ebben az esetben pedig az lényeges, mint az adatok is jelzik, hogy a Horthy-imázs építése szinte mindegyik napilapban jelen volt (ez a tendencia ráadásul folyamatosan erősödött), míg a Gömbös-kép korántsem. Ez igaz Imrédy és Szálasi esetében is.

85 Az előző jegyzetben leírtakból következően a vezérkép elemeinek előfordulási arányainak összehasonlítása itt nem indokolt.

volt jelentősebb, majd ez mérséklődött. A harmadik ok az volt, hogy a miniszterelnök nem állt büntetőjogi védelem alatt, így a személyét lehetett kritizálni. Jóval sokszínűbb tehát a Gömbös-kép a sajtóban, mint a Horthy-kép.⁸⁶ A tömegkommunikációs eszközök feletti rendelkezés mértéke sem volt azonos. Gömbös a vele szembeni kritika ellensúlyozása miatt is hozta létre az őt támogató dömpingsajtót, azonban a korlátozott médiaviszonyokat ez sem tudta felülmúlni.⁸⁷

A Gömbös-kultusz nem szűnt meg a miniszterelnök halálát követően, azonban ez már nem tekinthető vezérkultusznak, hiszen – megítélésem szerint – erről nem lehet egy halott politikus esetében beszélni.

4. Kultuszépítés ellenzéki pozícióban

4. 1. Imrédy Béla kultikus jellegű reprezentációja

Imrédy Béla személye körül megítélésem szerint nem alakult ki a Horthy-korszakban vezérkultusz, így inkább kultikus jellegű reprezentációról beszélhetünk. Ez a vezérkultusz kialakulásának első szakaszát jelenti, így erre szintén érdemes kitérni ebben a tanulmányban. Azért is, mert hatalmi pozícióban jelent meg, majd ellenzéki keretek között létezett tovább. (A kultikus jellegű reprezentációból tehát nem feltétlenül alakul ki vezérkultusz.)

1939. január 6-án indította útjára Imrédy Béla miniszterelnök a Pesti Vigadóban a Magyar Élet Mozgalmát (MÉM).⁸⁸ A Vigadó nagytermében a pódium mögött hatalmas nemzeti színű drapéria volt látható, amelynek közepén egy aranyszarvast helyeztek el.⁸⁹ A miniszterelnök e szimbólumrendszer közép-pontjában mondta el beszédét, amelyet élőben közvetített a rádió. Imrédy Béla beszéde, amelyben a „magyar föld” és a „magyar élet” szavak rendszeresen ismétlődtek, radikális „reformot” ígért. A nemzetet olyan közösségnek tekintette, amelyben – a nemzetiszocializmus mintájára – az egyén beolvad a közösségbe. Kiemelte, hogy mindenki köteles alárendelni magát a felsőbb akaratnak, „szó nélkül” be kell állni „a glédába”, a kirótt köteleességet teljesíteni kell, szűkség esetén áldozatot kell hozni. Az egyén köteleessége, hogy alávesse magát az „egyetlen lenyűgöző akaratnak”. Minden bizonnyal magára gondolt a vezérelv vonatkozásában, de azért – Horthy Miklós megnyugtató céljából – leszögezte, hogy „magyar vezér csak egy van: Főméltóságú Kormányzó Urunk”. Beszédét többször megszakította a „tomboló taps”, „éljenzés” és nevének skandálása.⁹⁰ Beszédére azért utalok, mert a rendezvény külsőségeivel együtt megalapozhat-

86 A kritikus hangvételű cikkekhez l. például 8 *Órai Újság*, 1935. október 2. 1.; *Népszava*, 1935. október 3. 1.

87 Ennek egyik fontos vonatkozására mutat rá Klestenitz Tibor egyik újabb tanulmányában. KLESTENITZ Tibor: „A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota”. A KSV-lapok, az Esti Újság és Gömbös Gyula utódlásának kérdése. *Médiakutató*, 2014/2. sz. 87–95.

88 Az esemény lefolyását összefoglalja Siroos Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Budapest, Akadémiai, Budapest, 1970. 88–89.

89 Siroos Péter: *Imrédy Béla. (Politikai életrajz)*. Budapest, Elektra, 2001. (Élet-kép) 50.

90 A beszéd szövege elolvasható itt: *Új Magyarország*, 1939. jan. 8. 1–5.

ta volna Imrédy kultuszát. A rendezvényről tudósított a sajtó, a rádió és a filmhíradó is. A sajtóban egységes reakcióról nem lehet beszélni. Tudósítást szinte minden lap közölt, az esemény értékelésével viszont már nem mindegyik foglalkozott. A lapok politikai orientációjának megfelelően pozitív és kritikus vélemények egyaránt megjelentek, kultikus hangvételről nem igazán lehet beszélni.⁹¹ A rádió híradása csak egy rövid összegzés keretében foglalkozott az eseménnyel, úgy, hogy annak kultikus tartalma nem volt.⁹² A mozikban fizetett csoportok éltették a miniszterelnököt, amikor a tudósítás látható volt a vásznon – tehát propaganda-törekvésekről lehet beszélni.⁹³ A filmhíradó főként a már említett szimbólumok bemutatásán, a miniszterelnök kiemelt pozícióján keresztül járulhatott hozzá az Imrédy-kép alakításához. A kiemelt pozíciót jelezte a szónoki emelvény és Imrédy nevének skandalása.⁹⁴ Imrédy miniszterelnöki megbízatásának ideje alatt húsz alkalommal volt látható a filmhíradókban, azonban az itt vizsgált jelenséghez ez az egy bejátszás kapcsolható.

Imrédy ugyan sokáig már nem volt miniszterelnök, de átmenetileg még nem lépett ki Magyar Élet Pártjából (MÉM), a kormánypártból. Erre 1940. október 21-én került sor. Akkor jelentette be Imrédy a képviselőházban a Magyar Megújulás Pártja (MMP) megalakulását, a kormánypártból történő kilépését. Az MMP már teljesen Imrédy irányítása, ellenőrzése alatt állt. Pártja szervezeti szabályzata szerint – követve a vezérelvet – Imrédy kapta meg „teljes felelősség mellett az MMP összes ügyeinek irányítását”.⁹⁵ A párt programja a fennálló politikai és társadalmi berendezkedés radikális átalakítását célozta.⁹⁶ Annak ellenére, hogy az MMP Imrédy politikai törekvéseit szolgálta, vezérkultusz nem alakult ki a személye körül. Továbbra is kultikus jellegű reprezentációról lehet tehát beszélni. Incze Antal, az MMP propaganda- és sajtóosztályának vezetője 1942-ben könyvet jelentetett meg róla. Ebben leírta, hogy Imrédy nem „enged magának semmiféle propagandát csinálni”, sokkal inkább a párt programját népszerűsítik. Majd ehhez hozzátette: „Imrédyből sohasem lesz olyan pártvezér, aki bandériumokkal fogadtatja magát”, vagy „banketteken ünnepeletti nagyságát”.⁹⁷ Természetesen önmagában ez is propaganda: az eszme megvalósulását saját népszerűsége elé helyező politikus képének terjesztése. Ugyan megjelentek a *Nemzetőr*, a *Magyarság*, a *Magyar Futár* és az *Egyedül Vagyunk* hasábjain, tehát az MMP sajtójában, kultikus kijelentések a pártvezérről, de ezek nem álltak össze egy jól kidolgozott vezérképpé. Egyetlenegy olyan méltató (vezér)cikket sem találtam, amely ezeket együttesen tartalmazta volna. Az Imrédy-kép szerint – ami visszavezethető a pénzügyi szakember imázsára – ő minden egyes problémával tisztában van, sőt, ezekre megoldást is tud adni. Az

91 L. például *Esti Kurír*, 1939. január 8. 3.; *Magyarság*, 1939. január 12. 1.; *Új Nemzedék*, 1939. január 8. 1.

92 MNL OL K 615. 22. csomó 1939. január 6. 9/6.

93 SÍPOS (1970): 90.

94 *Magyar Világhíradó* 1939: 777/7.

95 Idézi SÍPOS (2001): 68.

96 Uo. 76–82.; SÍPOS (1970): 217.

97 INCZE Antal: *Imrédy*. [Budapest], Turul, 1942. 83–84., 87–88., 90.

országjárásai során elmondott beszédeit a pártpropaganda ennek megfelelően kommentálta.⁹⁸ A *Nemzetőr* hasábjain megjelent tudósításokat 1941-től egyre inkább meghatározta a kultikus nyelvezet. Az 1941. januári erdélyi pártszervező út kapcsán⁹⁹ megjelent cikkekben a *Nemzetőr* például úgy fogalmazott, hogy az ő „megfeszített politikai munkásságához fűződött a trianoni bilincs széttörése”, illetve 1939. január 6-án „a nagy nemzeti és szociális reformok elindítása”.¹⁰⁰ Egyik 1943-as beszédét – szakralizálva Imrédy személyét – „nemzetépítő igehirdetésnek” nevezte a hivatalos pártlap.¹⁰¹ A Magyar Megújulás Pártja kéthavonta megtartott országos kistáborában 1943. február 13-án elmondott beszéde okán a következőket olvashatjuk a pártlapban:

„Alakja úgy magasodik fel, hogy szinte érezni: itt az ő fanatikus s mégis kiegyensúlyozott, szilárd lényében futnak össze a szálak. Az éles logikával felépített és valami mélyről jövő belső izzástól hevített mondatai után rendre felzúg a taps. Ez a tetszésnyilvánítás azonban nemcsak a kitűnő szónoknak szól, érezni, hogy itt minden szív együtt dobban az övével s minden egyes mondata azt fejezi ki, ami bennünk van, és most ezt halljuk formába, szavakba öntve.”¹⁰²

A politikai vízió megvalósításához vivő utat megmutató vezér megkerülhetetlensége, a követői és a közte lévő szoros kötelékek, a közösségtudat tehát itt is kimutatható. „A mi szolgálatunk vezérünk felé nem gyengeség és erőtlenség – olvashatjuk korábban –, hanem erő és kitartás. [...] lehet, hogy ez szolgátságnak tűnik, de itt az Ő körében nem más ez, mint harmónia”.¹⁰³ A teljesen ki nem dolgozott Imrédy-képből nem maradtak el az antiszemita és az antibolsevista utalások. Az írott propagandát egészítették ki vizuális téren a *Magyar Futár* képösszeállításai, azonban ez sem emelte ki a pártvezér személyét.¹⁰⁴

Imrédy személyét és pártját konzervatív (például 8 *Órai Újság*, *Magyar Nemzet*) és liberális (például *Esti Kurír*) lapok rendszeresen támadták, ami nehezítette a személye körüli pozitív imázs építését, illetőleg ezt egyértelműen a párt keretei közé szorította. Imrédy mögött „bajtársi hűséggel” kitart a párt, mert benne látják azt az embert, aki képes a „jobb jövő” felé elvezetni az országot.¹⁰⁵

A kultikus jellegű reprezentáció kereteinek kialakításában az is közrejátszott, hogy Imrédy Béla a miniszterelnökségről való lemondását követően a német megszállásig nem volt már látható a korabeli filmhíradókban, és a rádióban sem szerepelt. Így csak az MMP-t támogató sajtó maradt. Azon túl, hogy – kutatá-

98 L. például *Nemzetőr*, 1940. december 22. 4., 1941. január 7. 3., szeptember 9. 2., 1942. november 26. 6., 1943. január 15. 3., február 19. 1., június 25. 3., október 22. 1., 3., 1944. január 14. 3.; *Magyarország*, 1942. december 31. 5., 1943. január 6. 6.

99 *Nemzetőr*, 1941. január 7. 5.; SÍPOS (1970): 220.

100 *Nemzetőr*, 1941. január 13. 3., január 20. 3.

101 Uo. 1943. január 8. 3.

102 Uo. február 19. 1.

103 Uo. 1942. március 6. 1.

104 L. például *Magyar Futár*, 1943. január 6. 8.

105 A pártlap reakcióihoz l. még például Uo. 1941. január 27. 3. (az idézet itt olvasható), augusztus 11. 1–3.

saim szerint – 1940 és 1944 tavasza között nem alakult ki kidolgozott Imrédy-kép, hiszen a fenti idézetek különböző cikkekből származnak,¹⁰⁶ rítusok sem erősítettek mindezt. Így nem ünnepelték a születés- (december 29.) és névnapjait (április 23.). 1942. december 29-én a *Magyar Futár* és az *Egyedül Vagyunk* irodalmi estjén sem volt szó a születésnapjáról.¹⁰⁷ Az Imrédyt támogató sajtóban hivatkozási ponttá vált az 1939. január 6-i beszéde,¹⁰⁸ azonban ez a nap sem vált évfordulóvá.

4. 2. A Szálasi-kultusz

A Szálasi-kultusz ellenzéki keretek között alakult ki, és 1944 őszéig mindazon tényezők korlátozták terjedését, amelyek a korabeli ellenzéket sújtották. Szálasi vezérkultuszának építésére elsősorban a pártsajtó keretei között kerülhetett sor. A rádió és a filmhíradó ellenzéki politikusok számára elérhetetlen tömegkommunikációs eszközt jelentett a korszakban. Azaz ez a két médium csak a hatalom reprezentációjára adott lehetőséget – arra, hogy különféle nézetek is közvetítenek, már nem. Emellett az ellenzéki politikusok, akár vezérnek tekintették őket a híveik, akár nem, nem álltak büntetőjogi védelem alatt, szabadon lehetett őket kritizálni és kifigurázni.¹⁰⁹ E korlátozó tényezők ellenére a Szálasi-kultusz léte már önmagában is konkurenciát jelentett a kormányzó kultuszának. A fennálló hatalom – a kormányzósértési perekből jól láthatóan – nem tolerálta az államfő tekintélyének rombolását, az államfő megsértését, de nem lépett fel Szálasi kultuszával szemben, kivéve, amikor börtönben volt, mert a kultuszának ápolását akkor bűnpártolásnak tekintették a hatóságok.¹¹⁰

A Gömbös-kultuszhoz hasonlóan a Szálasi-kultusz építése is alapvetően a vezérelv alapján működő militarizált párt, mozgalom keretei között történt.¹¹¹ Emiatt a pártszimbolika (zászló, karszalag, nyilaskereszt stb.) fontos volt e kultuszban.¹¹² Ez már eleve meghatározott néhány jellemzőt, amelyek, mint Gömbös kapcsán is említettem, nem voltak jellemzőek a Horthy-kultuszra. Imázsának építésére a pártjai napilapjain (*Magyarság*, *Pesti Újság*, *Összetartás*) kívül egyéb eszközök (plakátok, röplapok, képeklapok, érmék stb.) is lehetőséget adtak, de ezek elemzése itt most nem lényeges.

106 A Horthy-kép említett elemei szinte minden cikkbe bekerültek, de legalábbis nem volt arról szó, hogy csak egy-két mondatban méltatták a kormányzót egy adott cikkben, ami Imrédy esetében igen gyakran megtörtént.

107 *Egyedül Vagyunk*, 1943. január 1. 5–7.

108 *Nemzetőr*, 1941. július 14. 1.

109 Szálasi esetében l. például PAKSA Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Budapest, Jaffa–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2013. (a továbbiakban PAKSA 2013a) 210.; *Függetlenség*, 1941. január 14. 3.; *Pesti Hírlap*, 1938. február 16. 2.

110 PAKSA (2013a): 90.; *Magyarság*, 1938. augusztus 7. 3., augusztus 31. 3.

111 Az MTI híranyagában 1937. október 24-e és 1944. október 14-e 138 alkalommal olvasható Szálasi Ferenc neve, általában nem pozitív kontextusban (MNL OL K 428.).

112 PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobbboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Budapest, Osiris–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2013. (a továbbiakban PAKSA 2013b) 132–135., 225.; Tóth Andrea: Egy Vezér imázsa. Szálasi Ferenc bebörtönzése és a hungarista propaganda. *Valóság*, 1992/6. 52., 60.

A budapesti Ítéletábla 1938. július 6-án háromévi fegyházra ítélte Szálasi.¹¹³ Az ítéletet a Kúria augusztus 24-én hagyta jóvá.¹¹⁴ Szálasi Ferenc bebörtönzése adott lökést kultusza megerősödésének. Málnási Ödön augusztus 30-án „mozgalmi gyászt” rendelt el.¹¹⁵ A kultuszépítés alkalmait a névnapjai (október 4.), pártgyűlések, tüntetések, istentiszteletek és misék alkották, amelyekről természetesen tudósított a pártsajtó.¹¹⁶ 1938. október 4-én este 8 órakor minden párhelyiségben ún. „rabvacsora” megtartására került sor, amelyek azonos ko-reográfia szerint zajlottak. A börtönben ülő Vezér képével, nyilaskereszttel és Szálasi rabszámával („9323”) díszítették a párhelyiségeket, így tudták biztosítani a „jelenlétét”, azt, hogy a portré felé fordulva karukat felemelve tisztelegjenek előtte.¹¹⁷ Más rendezvényeiken üresen hagyták a Vezér székét.¹¹⁸ Nyíltan Szálasi Ferencet méltató cikkek október 4-én nem jelenhettek meg, mert azt bűnpártolásnak tekintette a hatalom, nevét így ekkor is a rabszáma helyettesítette.¹¹⁹ Szálasi 1940. szeptember 17-én szabadult a Csillag börtönből. Ezt követően vidéki útjai és egyéb ritualizált nyilvános szereplései is alkalmat adtak a személye köré épített kultusz ápolására.¹²⁰ Ezek során – az időnként fényképekkel illusztrált tudósítások szerint – „határtalan lelkesedéssel” ünnepelték őt. A vezér névnapjai alkották a Szálasi-kultusz évfordulóit, tehát itt a családi események is szerephez jutottak, bár 1940 őszén a névnap ünnepelés Szálasi kérésére elmaradt, így a nyilas párt „némán ünnepelt”.¹²¹ A következő évtől a névnapját a Nyilaskeresztes Párt nagytanácsán ünnepelték, így fejezték ki követői ritualizált keretek között a hódolatukat. Matolcsy Mátyás 1941-es beszéde alatt, amikor kiejtette Szálasi Ferenc nevét „a jelenlévők felugrottak helyükről s kezüket esküre emelve, kitörő lelkesedéssel kiabálták: »Szálasi a vezérünk! Mindhalálig Szálasival«”.¹²² 1942-ben is fogadalmat tettek, hogy „hittel és hűséggel állunk mellette mindhalálig”.¹²³ Egy év múlva október 4-én az *Összetartás* címoldalán a vezető hírek között szerepelt, hogy aznap van Szálasi névnapja.¹²⁴ Az őt méltató, fényképpel illusztrált cikk szerint a Nyilaskeresztes Párt „nagy családja”, annak „minden egyes tagja szeretettel fordul” vezére, „a családfő” felé.¹²⁵ A család motívuma a Horthy-képben is megtalálható volt.

113 *Magyarság*, 1938. július 7. 1.

114 Uo. augusztus 25. 1–2.

115 SIPOS Péter: Nemzetvesztő nemzetvezető. *História*, 2004/9. 9.

116 *Magyarság*, 1938. augusztus 6. 7., december 3. 1., december 4. 3.; TÓTH (1992): 52–53., 60.

117 *Magyarság*, 1938. október 5. 10.; TÓTH (1992): 60.; Vö. Jan PLAMPER: *The Stalin Cult. A study in the alchemy of power*. Yale University Press, New Haven–London, 2012. (The Yale-Hoover Series on Stalin, Stalinism, and the Cold War) 59–60.

118 *Magyarság*, 1938. szeptember 13. 7.

119 PAKSA (2013b): 135.; TÓTH (1992): 55.

120 L. például *Magyarság*, 1940. november 17. 1., november 19. 1. és 3.; *Pesti Újság*, 1942. július 15. 1–2., július 21. 4., július 22. 3., szeptember 16. 2.; *Összetartás*, 1943. november 19. 5.

121 *Magyarság*, 1940. október 5. 3.

122 *Pesti Újság*, 1941. október 6. 5., *Magyarság Útja*, 1941. október 10. 4.

123 *Pesti Újság*, 1942. október 5. 3.

124 *Összetartás*, 1943. október 5. 1.

125 Uo. október 5. 3.; *A Nép*, 1943. október 7. 1.

A kultusz szempontjából releváns, a névnapokon (október 3-a és 5-e között) megjelent cikkek száma a hungarista sajtóban 1938–1943 között a következőképpen alakult: 1 (1938), 1 (1939), 1 (1940), 2 (1941), 1 (1942), 3 (1943). A cikkek alacsony számát két tényezővel lehet magyarázni. Egyrészt úgy, hogy erről kizárólag a pártsajtó tudósított. Gömbös Gyula és Imrédy Béla esetében – miniszterelnöki hivataluk ideje alatt – a nem pártsajtó is foglalkozott a pozitív Gömbös- és Imrédy-kép vonatkozásában lényeges eseményekkel. Ez, mint látható volt, nem azt jelentette, hogy mindegyik lap dicsérő hangnemben írt, de legalább hírt adtak ezekről. Ez nem mondható el a Szálasi-kultusz esetében, miután ellenzéki pozícióban volt (ahogyan egy idő után Imrédy is). A Szálasi névnapján megjelent cikkek alacsony számát az is magyarázza, hogy a párton belüli ünneplésről – érthetően – rövid terjedelemben is be lehetett számolni. A Horthy-kultusz évfordulós rendezvényei jóval összetettebbek voltak, mint a Gömbös és Szálasi vezérkultuszai esetében. Ebből következően igen látványos az eltérés a Horthy-kép és a Szálasi-kép előfordulási arányai esetében.

A Szálasi-kép meghatározó eleme az erő, a hősiesség, a fanatizmus, a fegyelem, a militarizmus és az eltökéltség mellett – a börtönbüntetés miatt – a szenvedés, üldöztetés, mártírium, áldozathozatal, kötelességtudat és a magányos hős motívuma volt. Az üldözött kereszténységgel vont párhuzam eredményeként Szálasi Jézussal került párhuzamba. A „Nagypéntek nélkül nincs Feltámadás” szlogen szerint, amely 1938. november 6-ától a *Magyarság* fejlécén is olvasható volt, a nemzetiszocializmus győzelmét Szálasi bebörtönzése egyáltalán nem akadályozta, mert Jézus is csak átmenetileg halt meg. Eszerint állhatalom küzd az eszméiért, a hungarizmus győzelméért, anélkül, hogy a fennálló hatalom mellett a zsidósággal, a bolsevizmussal és a liberalizmussal bármikor is kiegyezne.¹²⁶ Ugyan imázsuk szerint Horthy, Gömbös és Szálasi is mindent megtesz a nemzetért, azonban a nyilas vezérnek el kell viselnie az üldöztetést is. Amíg Szálasi a „jobb jövő” ígérete, addig Horthy és Gömbös a jelen emberre, az elért sikereket így a személyükhöz társították. A Szálasi-kultusz építői nem hivatkozhattak elért eredményekre. Emiatt az ellenzéki pozíció könnyen alááshatta a kultusz hitelét, viszont az üldözöttségre hivatkozva volt lehetőség elkerülni a hitelvesztést, legalábbis átmenetileg, amíg Szálasi a börtönben volt. Szabadulását követően már csak korlátozottan lehetett az üldözéssel magyarázni a sikerek elmaradását.¹²⁷ A kereszténység fogalomkészlete – a kormányzó kultuszához hasonlóan – a Szálasi-kultuszban is szerepet kapott: a „kálvária”, „megváltás”, „feltámadás” kifejezések és a krisztusi szenvedéstörténet alkalmazása révén, igaz, a kontextus markánsan eltérő volt.¹²⁸ Szálasi szabadulása után is kiemelték a méltatások, hogy milyen áldozatokat hozott, mert „soha semmiféle paktum nem görbítette meg” azt a „nyílegyenes” utat, amit bejárt.¹²⁹

126 PAKSA (2013b): 132–133.

127 Erre a problémára Málnási Ödön, aki a Szálasi-kultusz főbb üzeneteit határozta meg, is utalt.

PAKSA (2013b): 133.

128 A kereszténység fogalomkészletének alkalmazását részletesen elemzi Tóth (1992).

129 *Összetartás*, 1943. október 5. 3.

A Horthy- és a Szálasi-kép között kimutatható egyezésekre már utaltam, de érdemes még röviden visszatérni erre. Így az egész nemzet támogatására és Isten akaratára történő hivatkozások, a „megmentő” motívuma, a vezér és az ő követőinek egysége, a család motívuma mindkét vezérképben megtalálható volt, és feltűntek a Gömbös-képben is.¹³⁰ A vezérkép említett elemei vándormotívumnak tekinthetők. A különbségek az ellenzéki (üldözött) politikai pozícióval és a markáns ideológiával magyarázhatók. A Szálasi-kép természetesen kapcsolódott a pártprogramhoz, ami a társadalom átalakítás célját is tartalmazta, így kultusza nem választható el a hungarizmus politikai víziójától.

1944. október 16-a után állami szintre emelkedett a Szálasi-kultusz. Megszűntek ugyanis azok a korlátok – legalábbis elviekben –, amelyek korábban akadályozták széles körű építését. Azért csak elviekben, mert akkorra az ország már hadszínterré vált, a kultusz hatékony terjesztésére így nem volt mód, ráadásul idő sem állt rendelkezésre, hogy teljes formájában kiépüljön. Ez az időszak azonban megítélésem szerint már nem tartozik a Horthy-korszak történetéhez.

5. Összegzés

Horthy Miklós vezérkultusza olyan diszkurzív erőterben létezett, amelyben a hatalmi, domináns helyzetben lévő vezérkultuszhoz képest korlátozottabb keretek között ugyan, de más vezérkultusz vagy kultikus jellegű reprezentáció is kialakulhatott.¹³¹

E kultuszok egymáshoz való viszonya tekintetében a következők állapíthatók meg. Gömbös Gyula, Szálasi Ferenc és Imrédy Béla esetében, bár nem mindegyik kultusz/kultikus jellegű reprezentáció létezett egy időben, versenyhelyezetről lehet beszélni, arról, hogy ezek a politikusok, politikai vezetők egymással szemben is politizáltak. Elsősorban Szálasi Ferenc és Imrédy Béla. A kormányzó kultuszához való viszonyuk esetében ez már nem mondható el. Tudomásul kellett venniük, hogy a Horthy-kultusz olyan helyzetben van, amit nem képesek érdemben ellensúlyozni. Emiatt alakulhatott ki, hogy Szálasi és Gömbös kultusza a Horthy-kultuszhoz való viszonya alapján kiegészítő és alternatív vezérkultuszként is leírható. Miután nem voltak összeegyeztethetetlenek a Horthy-kultusszal, így kiegészítő típusú kultuszoknak is tekinthetők. Itt a fővezér és alvezér munkamegosztásra lehet utalni. Szálasi a kormányzó tanácsadóit hibáztatta a rendszer hibáiért, őket is váltotta volna le. A „rossz” tanácsadókra több okból is lehetett hivatkozni. Egyrészt azért, mert az államfőt csak közvetetten lehetett támadni. A „rossz” tanácsadókkal még a vezéri-alvezéri szerepkört is alá lehetett támasztani. A nyilvánosság előtt ráadásul nem volt

130 PAKSA (2013b): 284–285.; *A Nép*, 1942. október 1. 5., 1943. február 11. 1. és 3., november 25. 6.; *Összetartás*, 1943. november 19. 5.; *Magyarság Útja*, 1940. október 11. 3.

131 A korszakban Magyarországon a vezérkultuszok száma nem volt magas, azonban a politikusok kultikus jellegű tisztelete és a kultikus beszédmód meglehetősen elterjedt volt.

érdemes elvitatni Horthy Miklós vezéri szerepét.¹³² A politikai rendszer esetleges átalakításával kapcsolatos elképzeléseik azt jelzik, hogy Horthy elmozdításában sem Szálasi, sem Gömbös nem gondolkodott. Reprezentatív funkciót szántak volna a számára.¹³³ Emellett azt is nehéz elképzelni, hogyan lehetett volna az „országgyarapító” vezér leváltását megindokolni. A fentiek mellett a Gömbös- és a Szálasi-kultusz azért tekinthető alternatív vezérkultusznak, mert a revízió kívül mégis alternatív jövőképet kínált. Ebből következően a közélet iránt érdeklődők választásától függött, hogy kit tekintettek a nemzet vezérének, vagy egyfajta munkamegosztás részeként elfogadták a fővezér és az alvezér(ek) személyeit is.

A tanulmányban bemutatott vezérkultuszok megjelenése válságjelenségekre vezethető vissza. A radikális jobboldali (Gömbös) és szélsőjobboldali (Szálasi) típusú vezérkultuszok léte azzal is magyarázható, hogy e politikai pártok militáns jellegük miatt vonzódnak egy vezér kiemeléséhez.¹³⁴ Ez politikai programjuk, ideológiai meghatározottságuk következménye is, ellentétben a kollektív vezetést favorizáló mozgalmakkal. Ráadásul a Horthy-kultusz megjelenésében a radikális jobboldalnak is komoly szerepe volt. Gömbös és Szálasi vezérkultuszai a jobboldali diktátorkultuszok ismertetőjegyeivel rendelkeztek, annak ellenére, hogy az elemzett időszakban egyikük sem volt diktátor, illetve az egyik ellenzéki, a másik hatalmi helyzetben volt. Ezen ismertetőjegyek közé a vezérelv, a militarizált párt és mozgalom, a tömeg fanatizálása, a társadalom radikális átalakításának programja, a misztikus és ideológiai elemektől sem mentes politikai vízió sorolható. Főként e tényezőkre vezethetők vissza a Horthy- és a Gömbös-, illetve Szálasi-kép közötti különbségek.¹³⁵ Imrédy kultikus reprezentációja esetén is hasonló különbségekre figyelhetünk fel.

Hiába találhatók azonos vagy hasonló elemek az egyes vezérképekben, ezek eltérő keretek között léteztek, ami a hasonlóság mértékét is korlátozta. A vezérképeken és a vezérkultuszok jellegén kívül az is hozzájárult az eltérésekhez, hogy a korszak tekintélyelvű – korlátozott mértékben plurális – nyilvánosságában¹³⁶ a revíziós propagandán kívül Horthy Miklós vezérkultusza jelentette azt az állandó témát, ami a nyilvánosság különféle szinterein keresztül a médiafogyasztók széles köréhez eljutott. A Horthy-kép esetében a nyilvánosság

132 SIPOS (1970): 89., 99.; PAKSA (2013b): 217., 238–249.; *Új Magyarország*, 1939. január 8. 1–5.

133 Erről a kérdésről – elsősorban a Gömbös-kultusz vonatkozásában – l. bővebben TURBUCZ Dávid: Tizenöt éve a nemzet élén: 1934. november 16. Horthy Miklós vezérkultusza Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. In: BALLABÁS Dániel (szerk.): *Doktorandusz hallgatók I. konferenciája*, 2012. május 9. Eger, Líceum, 2013. 19–33.; DOMBRÁDY Lóránd: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*. Budapest, Zrínyi, 1990. 94.; ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. Budapest, Polgart, 2000. I. köt. 264–265., II. köt. 432–433.

134 PAKSA Rudolf: Vezér és próféta. Szálasi-kultusz a hungarista mozgalomban. *Kommentár*, 2012/5.73.

135 OLASZ Lajos: A kormányzó-kultusz alakulása a második világháború időszakában (1938–1944.) In: MIKLÓS Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2010. 356.

136 Ennek jellemzéséhez l. SIPOS (2011).

szinte teljes egészében tekintélyelvű és homogén volt.¹³⁷ Ez a hatalom számára igen jelentős versenyelőnyt jelentett. Az itt bemutatott többi vezérkultusz építői tehát nem rendelkeztek azonos lehetőségekkel: a politikai rendszer nem volt demokratikus, így egyenlőtlen feltételeket biztosított a pártok számára a hatalom megszerzéséért folytatott versenyben.¹³⁸

Ez mondható el a vezérkultuszok esetén is, amelyek a politikai hatalomért vívott harc fontos szimbolikus eszközének tekinthetők. A Horthy-kultusz és a többi vezérkultusz közötti igen jelentős különbségek így a rendszer jellegéből, illetve az egyes vezérek politikai pozíciójából fakadtak. Vezérkultuszt építeni ellenzéki helyzetben is lehetett, nem demokratikus keretek között is, azonban ez meghatározta a kultuszépítés sikerét, például a tömegkommunikáció alkalmazását illetően. Egy totalitárius rendszerben ennyi lehetőséget sem kaptak volna azok, akik ellenzéki vezérkultusz építésére adták volna a fejüket.

137 SÍPOS Balázs: Sajtó, sajtópolitika és nyilvánosság a Horthy-korszakban. *Korunk*, 2012/11. 81.

138 A politikai rendszer jellegéhez l. ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2003. 235.; PÜSKI Levente: Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről. Historiográfiai helyzetkép. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2005. 206–233.